

Vilja till förändring?

- samhällsbygge som yttre handling och inre process

Kåre Olsson

Exergiakademins sommaruniversitet på Sigtunastiftelsen 10-12 aug 2009

Denna text är ett manus till ett muntligt anförande. Fokus ligger därför på att beskriva argument och tankelinjer medan mindre vikt har lagts vid språkbehandling och andra formfrågor.

Jag utgår från en tes jag vill driva: Om man vill förändra samhället med anledning av den nuvarande situationen på Jorden beträffande miljö, resurser, klimat osv. så kräver uppgiften att man först genomgår en egen inre process kring, och kanske omprövning av, synen på människan och hennes relationer till resten av naturen. Denna inre process handlar inte endast om allmän analys och principer, utan även den egna personliga livsinställningen och dess praktiska konsekvenser.

Jag skall motivera denna tes med ett antal exempel på att det är våra uppfattningar om tillvaron som styr vårt handlande och inte omständigheterna i sig. Vi väljer hur vi vill uppfatta världen och ett annat handlingssätt bör därför utgå från ett nytt val av verklighetsbeskrivning.

Människan och omvärlden

Världen skapas i våra huvuden – genom bilder

Via våra sinnen tar vi emot signaler – information – från den omgivande världen. Informationen bearbetas av hjärnan som relaterar den till de strukturer som hjärnan skapat med hjälp av tidigare erhållen och redan hanterad information. Hjärnan bygger modeller, om man så vill, av omvärlden genom den information som sinnena förmedlar. Detta innebär att den enda ”verklighet” vi har tillgång till är vad våra inre modeller kan hantera. Allt som ligger utanför dem kan vi inte ha någon som helst uppfattning om. Även om vi har information så kan vi hindras att ”se” vad den innebär, eftersom våra tolkningsmönster inte räcker till. Hur det ”egentligen är” går aldrig att få veta och det är knappast ens meningsfullt att använda själva begreppet ”hur det egentligen är”. Vår verklighet är våra mentala modeller – eller bilder om man föredrar ett sådant uttryck.

Detta innebär dock inte att det vi kallar verklighet bör ses som sociala konstruktioner, så som det i en del kretsar är modernt att tycka just nu. Världen skapas eller konstrueras inte i våra huvuden – den tolkas och görs därmed tillgänglig för oss. Detta innebär att de bilder som vi skapar kan vara mer eller mindre ändamålsenliga, vilket gör att det är meningsfullt att diskutera kring och problematisera dessa bilder, i syfte att komma fram till successivt bättre bilder vilka kan hantera allt större delar av den information som når våra sinnen.

Bra modeller av omvärlden förmår hantera inkommande information, men också att förutsäga utfallet av nya handlingar eller företeelser på ett hyfsat korrekt sätt. Som en konsekvens av mindre lämpliga modeller av världen kan man få oönskade överraskningar när man agerar, och detta bör resultera i att man utvecklar och förbättrar sina modeller.

Grundläggande ställningstagande – människan utanför världen eller som en del av den

Med detta synsätt blir en viktig fråga på vilken grund våra modeller är byggda. Alla teorier, matematiska system eller verklighetsbilder har åtminstone något fundament som har karaktär av axiom, det vill säga utsagor som hålls för sanna utan att kunna bevisas. Våra omvärldsbilder har också någon sådan grund – obestyrkt men uppfattad som sann eller

ändamålsenlig. Denna utvecklar vi inom oss själva och den är inte ett resultat av information från omvärlden. Därmed har vi en valfrihet på en fundamental nivå när det gäller att utveckla en grund för och bygga bilder av omvärlden och av oss själva.

Jag vill lyfta fram ett mycket viktigt exempel på detta. Det gäller hur vi uppfattar oss själva i förhållande till resten av omvärlden. I vår kulturkrets tycks vi ha en grundläggande uppfattning om människan som stående utanför resten av naturen. Vi säger exempelvis ”jag har en kropp”, utan att på minsta sätt bekymra oss över karaktären hos det ”jag” som äger en kropp. Språkbruket visar dock på att vi uppfattar oss själva som på visst sätt stående utanför den materiella världen, även när det gäller den personliga kroppen. Om någon skulle säga ”jag är en kropp” så skulle det däremot väcka frågor om vad som egentligen avsågs. Det skulle utmana den grundläggande modell som vi gemensamt använder.

Om vi nu ser oss själva som stående utanför resten av den materiella verkligheten, så får det konsekvenser. Det är vi som betraktar det som omger oss, det är vi som har makten, inte bara att benämna djuren, utan att förfoga över dem och resten av naturen. Det finns en hierarki där människan står över sin omgivning. Detta är – tror jag – en orsak till att vi kan se både överexploatering och miljöförstörelse i spåren efter oss.

Vi har alltså en antropocentrisk – människocentrerad – världsbild som är vald utan särskilda skäl, och som kan överges till förmån för en annan bild av världen, vilken kan vara bättre lämpad som grund för våra handlingar och samhällsbyggen. Vi är bundna till de förutsättningar och villkor som naturen, verkligheten, universum, ställer till vårt förfogande, men vi har frihet att välja hur vi beskriver oss själva och resten av världen. Om denna frihet utnyttjas på ett mindre lämpligt sätt, så kan det leda till att vi tolkar vår omvärld på ett sådant sätt, att våra handlingar leder till att vi successivt minskar vår egen handlingsfrihet. Detta har vi faktiskt gjort, tror jag.

Som alternativ till en antropocentrisk världsbild anger man emellanåt en ekocentrisk, dvs. en bild av världen där allt som existerar är utgångspunkten och människan en del av detta. Jag är inte riktigt tillfreds med själva ordet ”ekocentrisk” eftersom det, i det allmänna språkbruket, kan ge ett alltför snävt, närmast biologistiskt, intryck när andemeningen är den rakt motsatta. Ordet ekologi representerar i den allmänna debatten oftast och med rätta den särskilda vetenskapen ekologi och inte som här avses allt levande i samspel med sin totala omgivning i alla dess aspekter, dvs. allt som finns betraktat som en helhet. Dessvärre har jag inget riktigt bra alternativt förslag till benämning av det jag avser.

Om man byter utgångspunkt för sin världsbild på detta sätt, så innebär det ingen nedvärdering av människan, men däremot en omtolkning. När bytet skedde från en geocentrisk världsbild till en heliocentrisk innebar detta inte att det jordiska nedvärderades, men att det sattes in i ett nytt sammanhang. På motsvarande sätt skall man inte frukta att ett övergivande av det antropocentriska synsättet innebär att människan nedvärderas.

Däremot blir en konsekvens, och kanske en av de mest grundläggande, att det inte går att legitimera några former av över- och underordning i en världsbild som grundas på synen på människan som en integrerad del av en vacker och fantastisk verklighet, som vi endast förmår att uppfatta fragment av. Människan är annorlunda än andra levande varelser, men inte överordnad. Varje organism har sin legitimitet utifrån sin existens och inte utifrån sin nytta, eller ekologiska funktion i förhållande till människan eller något annat. Att skifta den grundläggande uppfattningen om världen på detta sätt, blir därmed en mycket stor förändring i förhållande till det som idag är gängse uppfattningar, och där nyttoaspekter spelar stor roll.

Kretslopp eller relationer som exempel

Ett annat och enklare exempel på hur olika modeller kan ge skilda beskrivningar av i princip samma företeelser handlar om materieflödena på Jorden. Vi använder ofta kretslopp som modell för hur materia uppträder. De olika ämnena vandrar runt från det ena stället till det andra, från det ena tillståndet till det andra. Denna modell leder till att vi känner oss angelägna att lämna över sådant material som vi inte längre har användning för till kretsloppen. Tanken är att när vi gjort detta, så har vi gjort vad som ankommer på oss. Kretsloppen tycks leva sina egna liv oss förutan och ta det ansvar som vi lämnar.

En helt annan modell går ut på att det finns relationer mellan varje system och dess omgivning, oberoende av vilka avgränsningar man gör. Sådant som ett system, en individ, art, ekosystem eller vad man väljer att studera, inte längre behöver lämnas över till omgivande system, där det finns mekanismer för att ta hand om det aktuella materialet. Människan har med sitt medvetande en särart och kan därför avkrävas ansvar för sina relationer till omgivningen. Det betyder att människan har en skyldighet att se till att hennes restprodukter hamnar där de kan göra nytta eller i varje fall ingen skada.

Denna modell skiljer sig i ett viktigt avseende från kretsloppsmodellen. I relationsmodellen har människan ansvaret för vad som faktiskt händer med hennes restprodukter och hur de kan nyttig- eller oskadliggöras. Då räcker det inte med att lämna över resterna till någon obestämd kretsloppsfunktion, utan ansvaret blir mycket mera omfattande och innefattar vad som händer med det aktuella materialet även efter överlämnandet.

De två modellerna uttalar sig om samma sak, men relationsmodellen ställer större ansvar på människan och hon betraktas som en bland många delar i de komplexa sammanhang som livet på Jorden innebär. Den enklare kretsloppsmodellen kan leda till att man tror sig göra rätt, men i praktiken försumma viktiga delar av sitt ansvar.

Vårt nuvarande samhälle

Aversion mot själva tanken på begränsningar för människan:

I vår kultur, med sin världsbild med människan i centrum, tycks det finnas en grundläggande aversion mot själva tanken att det skulle finnas begränsningar.

Vi har en alltför sällan ifrågasatt strävan efter ständig ekonomisk tillväxt, men försummar systematiskt att relatera ekonomin till den reala världen. Det förs mängder av diskussioner om finanskrisen och hoppet om att den snart tar slut. Parallellt förs diskussioner såväl vetenskapligt som politiskt om klimatfrågan, men att lösningarna på den skulle kunna innebära ett grundskott mot tanken på ständigt ekonomisk tillväxt uttalas alltför sällan. Exemplet med hur ekonomin hanteras är egentligen övertydligt. Jag ser inga ekonomijournalister som frågar sig på vilket materiellt underlag de ekonomiska aktiviteterna skall byggas. Här finns en enorm blind fläck som medger att man slipper tänka på att det kan finnas restriktioner som människan inte kan förändra.

När miljöproblemen blivit alltför påträngande accepteras dock vissa restriktioner, men endast under förutsättning att den allmänna samhällsutvecklingen kan fortsätta som förut. I detaljer kan vi tydligen ändra oss, men inte när det gäller inriktningen i stort.

När den uppenbara sanningen att olja endast finns i begränsade mängder inte kan förnekas, så utvecklas förslag till andra energibärare som ersättning. Det kan vara biobränslen – alla tappstationer skall kunna leverera motoralkohol E 85 – eller kärnkraft eller andra lösningar. Det gemensamma för förslagen är dock att de inte ifrågasätter den allmänna inriktningen – ständig ökning av den samhälleliga ämnesomsättningen. Uttrycket ”hållbar utveckling”

myntas utan några större diskussioner om dess faktiska innebörd som rimligen bör vara en drastisk reduktion av förbrukningen av naturresurser.

Det har blivit modernt inom vissa delar av samhällsvetenskapen att se det mesta som sociala konstruktioner. En fantastisk tanke som utomordentligt väl passar in i en bild av människan och hennes villkor som innebär hon kan välja fritt utan restriktioner. Så får man då tillsynes vetenskapligt stöd för uppfattningen att människan fritt kan välja sin egen tillvaro.

Ja, till och med själva döden tycks numera på många håll ses som ett medicinskt misslyckande och inte som en del av människans villkor.

Min slutsats är att vi hatar själva tanken på att det skulle finnas begränsningar för människan och jag tror att detta hänger samman med den allmänna världsbild som för tillfället dominerar.

Det kan vara värt att fundera över hur det i naturen överallt finns barriärer som avgränsar områden i tiden och/eller rummet som ger utrymme för skilda arter eller andra företeelser att utvecklas. När vi genom våra mänskliga verksamheter väljer att bortse från barriärer och deras betydelse skapar vi förutsättningar för utrotning av arter, nedbrytning av ekosystem, nya sjukdomspanoramor osv.

Människan styrd av maskinerna – inte tvärtom

Paradoxalt nog tycks vi dock ha blivit så bländade av den industriella kultur som vi skapat att vi nedvärderar de humanistiska aspekterna av tillvaron och uppvärderar det som rör teknik och ekonomi. Människan tycks ha blivit ett bihang till maskinernas värld, i stället för att maskinerna är ett hjälpmedel för människan.

Det som från början kunde vara en maskinell hjälp som skapade större frihet, blev efterhand en tvingande nödvändighet som kräver alltmer av anpassning från varenda människa samtidigt som den förbrukade mängden naturresurser ständigt ökar. Vågar vi ställa frågan om vilka som vinner på detta och vilka som förlorar? Vi som lever just nu i den rika delen av världen kanske fortfarande vinner materiellt, men hur blir det med de andra som lever nu och med dem som kommer efter oss. Har vi ökat deras frihet att gestalta sina liv, eller har vi minskat den?

Människans institutioner

Politik och ekonomi

Som en följd av att vi har en dominans för en världsbild där människan står utanför naturen, men med en slags överhöghet över den, så ses människans konstruktioner som mera stabila än naturen själv. Detta gäller inte i första hand tekniska konstruktioner men väl de samhälleliga.

Som exempel på detta kan återigen det nuvarande industriella produktionssättet drivet av fossila bränslen tjäna. När det inte längre går att hålla ifrån sig insikten om att oljan är en begränsad tillgång (bortsett från dess klimatpåverkan och andra omgivningseffekter) så aktualiseras inte frågan om den samhälleliga energianvändningen. I stället frågar man sig hur man kan bibehålla nuvarande (eller till och med öka) energiomsättningen men med andra energibärare – kol med koldioxidbegravning i underjorden, kärnkraft, biobränslen osv. Det naturliga hade varit att fråga sig vad energin används till och om man kan tillgodose grundläggande mänskliga behov med avsevärt lägre energiomsättning. Det gigantiska industriella maskineri som vi själva byggt upp ifrågasätts inte – men däremot avkrävs naturen ett alternativ när den billiga och lätt tillgängliga oljan sinar. Jag tolkar detta som att våra egna skapelser av oss själva uppfattas som mer bestående, än de villkor människan erbjuds på planeten.

Om man hade förmått att ställa de grundläggande frågorna hade det kanske varit mer naturligt att avkräva dem, som vill fortsätta den nuvarande utvecklingslinjen, ett rejält försvar för detta förhållningssätt. Det man nu kan notera är att de som är kritiska eller uttrycker farhågor inför framtiden avkrävs starka motiv för sin tveksamhet. Det som redan görs och som starkt påverkar jordens ekosystem behöver inte motiveras särskilt, men en försiktig attityd som skulle medföra minskad omgivningspåverkan skall bevisas entydigt.

Jag tolkar detta som uttryck för en form av fartblindhet. Liksom vid ett sådant tillstånd brister det när det gäller att ha en hyfsat korrekt bild av relationen mellan sig själv och omgivningen.

Som en paradox kan man notera att människors relationer på sitt sätt också kan räknas in bland de naturgivna villkoren för människan och vara av mera grundläggande karaktär jämfört med de samhälleliga institutioner vi skapar. Människors förhållningssätt till varandra har sannolikt utvecklats under lång tid, och kan ses som en del av människans grundläggande konstitution som social varelse. Det kan vara så att vi anpassar oss till en institutionellt organiserad värld och därmed reducerar de möjliga uttrycken för mellanmänniskliga relationer.

Inför framtiden och de förändringar som sannolikt kommer, kan det vara angeläget att uppmärksamma den specifika kompetens, som människor i fungerande sociala sammanhang har att hantera spänningen mellan de personliga intressena och de hänsynstaganden som rör alla som ingår i det aktuella sociala sammanhanget. Även en fungerande demokrati bygger i grunden på denna sorts kompetens. Att ha en världsbild där människan inte betraktas som stående utanför resten av naturen underlättar sannolikt att denna kompetens utvecklas.

Grund för samhällsbygge

När det gäller människans verksamheter i relation till Jordens kapacitet kan det givetvis vara angeläget att reflektera över detta i perspektivet av de två skilda sätten att skapa sin bild av världen.

Med uppfattningen att människan står utanför resten av naturen blir det naturligt att identifiera eventuella problem som avvikelser eller företeelser i den omgivande världen, analysera dem med tillgängliga metoder och anvisa vägar att överkomma bekymren eller de nya uppgifterna. Ny information föranleder med denna attityd inte någon grundläggande förändring i bilden av världen eller när det gäller synen på vilka mål som människan kan eftersträva.

På detta sätt har vi till synes mycket framgångsrikt och under lång tid hanterat nya situationer. När människan blir en kraft som förändrar förutsättningarna för livet som sådant på Jorden, eller när vi inser att planetens samlade resurser inte räcker för att klara de aktuella uppgifterna, så hamnar vi i ett läge där det inte längre är rimligt att uppfatta den nya informationen som teknisk, ekonomisk eller social till sin karaktär. Den blir existentiellt betydelsefull, dvs. den utmanar själva den bild som vi har av världen som sådan och vad som faktiskt är möjligt att åstadkomma. Därmed blir det inte något som kan hanteras inom ramen för sociala, politiska eller andra organisatoriska sammanhang, utan endast genom personliga reflektioner och ställningstaganden, enligt min mening. Visserligen kan vi dela vår världsbild med andra, men den måste ändå utvecklas som en del av vårt personliga medvetande. Bilden av världen rör ju inte endast oss som samhällsvarelser, utan även som individuellt agerande personer.

Med bilden av människan som stående utanför naturen är det således lätt att uppfatta den senare som tämligen konstant. Beredskapen för att uppfatta kvalitativt helt nya förhållanden blir inte tillräckligt stor. Det nya som upptäcks ses som variationer på det redan kända. Därmed skapas en slags mental konservatism som i kritiska lägen kan vara destruktiv. Det som egentligen skulle kunna inses uppfattas inte, eftersom den allmänna bilden av världen inte medger det.

Det finns alldeles säkert framtida potentiella problem vilka vi inte känner till men kan ana. Naturen har givetvis egenskaper som vi idag inte vet något om. Framtida helt nya slags problem och uppgifter kan svårligen hanteras utifrån den gängse bilden av människan som stående utanför naturen, eftersom vi riskerar att inte ens kunna ställa rätt sorts frågor eller ange adekvata infallsvinklar. Detta är jag övertygad om.

Att förhålla sig som människa

Fast i gammalt tänkande

Hittills har jag hållit mig till en det övergripande och generella så som jag uppfattar det. Nu vill jag anlägga den enskilda människans perspektiv. Då handlar det om hur man som individuell människa kan förhålla sig till det vi vet om dagens situation och utsikterna inför framtiden?

Det finns en bekväm möjlighet som innebär att man även som individ håller fast vid sina gamla uppfattningar och betraktar ny information som komplement till det man redan känner till. Detta resulterar i att man förnekar allvaret när det hävdas att man riskerar en kris inom en förhållandevis snar tid, exempelvis. Så har det öppet förnekats att det skulle föreligga något klimathot, snar brist på lätt tillgänglig olja, utfiskning i haven, osv.

En variant på detta är att man visserligen kan erkänna att det möjligen skulle kunna finnas några smärre bekymmer, men att dessa redan är avklarade. Exempel på detta kan man hitta inom fiskeri- och skogsnäringen.

Detta är en bekväm hållning, som ge en slags trygghet. Det man inte ser finns inte, i enlighet med det jag tidigare sagt. Denna förnekande attityd skall inte uppfattas som cynisk. Snarare som en kanske omedveten brist på den inre trygghet, som tål att omständigheterna i den yttre världen ifrågasätts och ses som potentiellt osäkra.

Om man nu trots allt ser att det kan finnas allvarliga bekymmer inför framtiden, så är det uppenbarligen mycket lätt att lita till det redan invanda – nya problem kan lösas med befintliga metoder. Sin bild av världen behöver man inte ifrågasätta, men väl identifiera ytterligare en ny uppgift inom rådande mönster, så som man gjort ett stort antal gånger förr.

Denna attityd är mycket vanlig, det är ju uppenbart, och det har funnits goda skäl att inta den. Under den industriella epoken har enorma framsteg gjorts och det har allmänt uppfattats som en önskad utveckling. Det har funnits oenighet om hur resultatet av den tekniska och ekonomiska utvecklingen skall fördelas, men inriktningen har knappast varit mera allmänt ifrågasatt.

När det visat sig finnas uppenbara problem, så har det varit möjligt att hänvisa till framtida tekniska lösningar på bekymren, att tillväxten i produktion eller ekonomi kommer att kunna användas för att undanröja orättvisor, osv. Slutsatsen blir att inget principiellt nytt egentligen behöver göras.

Även inom grupperingar som organiserat sig som kritiker av samhällsutvecklingen – exempelvis inom miljörörelsen – kan man lätt finna detta förhållningssätt. Att alltså ifrågasätta hur utvecklingen drivs och hur resultatet fördelas, men inte att det skulle finnas fundamentala problem rörande bilden av världen, vad som alls är möjligt för människan att åstadkomma osv. Därför har det, som en reaktion på den kritik som funnits, kunnat uppstå en lång rad av slagordsmässiga nyordningar: hållbar utveckling, avveckling med förnuft, integrerad produktion (inom jordbruket), Agenda 21, osv. Att dessa skulle bidra till sänkning av den samlade resursförbrukningen är högst osannolikt.

Man erkänner att det finns problem, men går inte på djupet i sin analys, och får därför uppfattningen att man löser eventuella bekymmer med invanda metoder. Detta förklarar också den mångåriga och infekterade striden gällande ekologisk jordbruksproduktion. Dess kritiker talar uppenbarligen utifrån ett synsätt där problem kan identifieras, men att dessa inte föranleder omprövning av den grundläggande attityden till produktion av livsmedel: människan styr de agrara ekosystemen med hjälp av skilda slags insatsmedel, så att man får så mycken nytta och så små bieffekter som möjligt. Med detta synsätt ses den ekologiska produktionens metoder och medel som alltför kraftlösa.

Den ekologiska produktionens försvarare har inte samma grundinställning. För dem handlar det om att se människan som en del av ekosystemen och att med så små insatser som möjligt skapa störst nytta och minst bieffekter. Uthålligheten åstadkoms genom att människan anpassar sig till de naturgivna förutsättningarna på respektive plats och låter ekosystemen bibehålla en egen utvecklingspotential trots människans åtgärder. Människan gör alltså aldrig oåterkalleliga insatser, utan samverkar med befintliga ekosystem.

Den ekologiska produktionens kritiker tycks aldrig ha förstått den här dimensionen och uppehåller sig därför vid detaljer rörande metoder och insatsmedel inom ramen för sin grundsyn, men försummar de djupa inriktningsfrågorna både hos det de kritiserar och det som de försvarar.

Detta sagt som exempel på att erkänna problem men vara kvar i gamla tankemönster och världsbilder.

Omprövning av bilden av världen

Helt andra konsekvenser får det om man vill och vågar ifrågasätta även den egna världsbilden. Då rör det sig om att ge sig ut på ett tankemässigt gungfly där allt rör sig och är osäkert. Å andra sidan medger det att man kan organisera sina iakttagelser och erfarenheter i nya mönster och kanske därmed se en helt ny verklighet. I bästa fall kan man se möjligheter som det tidigare synsättet inte medgav, men det kan också resultera i att uppfattningen om sig själv och människan i allmänhet kan förändras, och därmed även mål och inriktningar på såväl individuell som gemensam nivå.

Om man ser människan som en integrerad del av omgivningen, naturen, verkligheten eller vad vi vill kalla det, så är detta en mycket djupgående förändring. Det är enkelt att säga men svårt att tillämpa. Vi lever ju ändå i en kulturell omgivning som totalt präglas av synsättet med människan stående utanför naturen, med möjligheter att fritt välja i stort sett vad som helst. Den tankemässiga förändring som jag föreslår, kan till synes leda till ett slags fängelse där människan tvingas att underordna och begränsa sig. Å andra sidan kan det uppfattas som en väg till frigörelse från de nuvarande sociala och kulturella normerna och därmed som en befrielse. Reaktionen är personlig och går alltid att motivera.

En effekt, som jag tror är oundviklig om man på allvar ifrågasätter sin bild av världen i detta grundläggande avseende, är att man personligen blir starkt påverkad. Inte endast när det gäller hur man tänker utan också i det man gör. De egna handlingarna betraktas i ett nytt ljus och bedöms efter nya kriterier.

Världen blir ju i sak inte annorlunda genom ett nytt synsätt. Man lever ju sitt vanliga liv och i sina vanliga relationer och uppgifter. Det finns människor som hanterat sin nya personliga utveckling i detta avseende exempelvis genom att bestämma sig för en del handlingar, som kanske kan ses som symboliska men i så fall med stor innebörd både för individen och för dennes personliga omgivning. Att exempelvis deklarerat att man har flugit färdigt, kan ha den här effekten. Knäppt och meningslöst i omgivningens ögon kanske, men som en stark signal till den egna personen att de inre reflektionerna är på allvar och inte endast en tankelek.

Dessutom skall man inte underskatta även enkla handlingars betydelse som ett sätt att kommunicera med sin omgivning. Snacka går ju, men att göra något är en annan sak.

Befintliga institutioner

Utvecklingen i vår del av världen sker i huvudsak i spänningsfältet mellan politik och ekonomi. Aktörerna inom bägge områdena har till stora delar en samsyn om världens beskaffenhet och samhällsutvecklingens inriktning. Däremot kan det råda skiljaktigheter om hur ansvar och handlingsutrymme skall fördelas. I betydande grad kan man notera att hänsyn till aktörers egna intressen ofta får styra mer än hänsynen till det gemensamma och det långsiktiga.

Det finns anledning att ställa sig en del frågor, när det gäller möjligheterna för dagens aktörer att hantera den situation som nu blir alltmer påträngande, med minskande tillgänglighet av naturresurser i kombination med ökande anspråk på individuellt välstånd.

1. Kan man räkna med att dagens aktörer, vare sig de representerar politik eller ekonomi, kommer att ha intresse av att bearbeta frågor som sannolikt måste lösas på sådana sätt att dagens samlade förväntningar inte kan uppfyllas?
2. Kan man räkna med att dessa aktörer även i fortsättningen kommer att ha ett sådant handlingsutrymme att de skulle kunna agera kraftfullt?
3. Kan det tänkas bli så att enskilda aktörer väljer att se till sina egna intressen och helt strunta i restriktioner och andra långsiktigt nödvändiga åtgärder? Att man alltså väljer den egna befolkningens eller de egna ägarnas kortsiktiga intressen framför andra befolkningsgruppers eller intressenters långsiktiga önskemål.
4. Finns det risk för (eller är det en möjlighet) att det uppstår förhållanden som ger utrymme för helt andra aktörer och på helt andra arenor än dem som vi idag uppfattar som styrande?

Jag vill inte påstå något alls om detta, men däremot resa frågorna som underlag för reflektion om det alls är en möjlig väg att föreslå en annan inriktning än dagens, men med befintliga aktörer i samma roller som hittills. Det är väl värt att fundera över att dagens politiska partier alla har skapats inom ramen för den industrialismens logik som konstituerar våra samhällen. Likaså är konstruktionerna med företag och deras verksamhet grundade på en slags jämbördighet mellan människor och kapital. Jag tror inte att så grundläggande förändringar som kan krävas är möjliga, utan att det görs en grundläggande omprövning av synen på världen och människan.

Är det alltså effektivt och tillräckligt för civilisationskritiska rörelser (miljörörelsen och andra liknande) att komma med förslag till hur dagens aktörer skall handla, eller kan det möjligen vara nödvändigt att skapa en mer adekvat verklighetsbeskrivning och därmed nya utgångspunkter?

För egen del tror jag att det är hög tid att gå från förslag inom en förlegad tankeram till grundligt nytänkande inklusive självkritik. Detta innebär ett ställningstagande för att ett nytt samhällsbygge bör baseras på inre processer som rör bilden av världen.

Nya institutioner och konflikter

Om man tänker sig att det skulle skapas nya institutioner för att hantera dagens förhållanden är det lätt att hamna i de gamla förslagen om en världsregering. Som tidigare, när denna tanke lyfts, kan man resa tvivel på möjligheterna att skapa legitimitet för en sådan företeelse. Likaså måste man fråga sig hur de mekanismer ser ut som skall leda till att makt förs från dagens aktörer. Är det sannolikt att de frivilligt skulle förlora inflytande?

En annan väg är att ge befintliga aktörer och institutioner nya förutsättningar och därmed omskapa dem. Ett sådant exempel är Bolivias nya grundlag som uttrycker en helt annan syn på naturen, äganderätt, demokrati och etik än den tidigare som grundades på den koloniala kulturen. Eftersom det nya i detta fall grundas på tidigare kulturmönster i landet, och värderingar som omfattas av en stor del av befolkningen, kan det sannolikt få legitimitet och därmed konkret inflytande över utvecklingen i landet.

En väsentlig aspekt att fundera över är vad upplevda hot kan ge för slags reaktioner. Kommer den ökande klyftan mellan resurstillgång och människors anspråk att leda till ökad samverkan både mellan människor och mellan institutioner, eller till ökad egoism och kamp för att själv kunna få tillgång till så mycket resurser som möjligt?

Denna aspekt handlar om moral på både individuell och organisationsnivå och har egentligen inte så mycket att göra med den faktiska situationen. Däremot väldigt mycket med de föreställningar man har, om hur verkligheten är beskaffad och vad som kan vara rimliga och/eller effektiva metoder att hantera sin situation.

Det är enkelt att befara kommande konflikter rörande tillgången till resurser. Svårare kanske att plädera för samverkan och samfälliga lösningar om det inte finns en gemensam uppfattning om världen och människan, och dessutom ett gemensamt förtroendekapital.

Samhällsförändring

Hur vi påverkar samhället i önskad riktning med demokratiska metoder är väl värt att fundera lite djupare kring. För närvarande tycks det finnas ett rätt vanligt synsätt som innebär att man har en modell av samhället som en förvaltning eller affärsverksamhet. Samhället – i vart fall det svenska – ses som en organisation som i befintligt skick skall leverera nyttigheter. Man är kund inte bara i butiker, utan även hos myndigheter och som det verkar allt oftare även när det gäller ideella och kulturella sammanhang.

Detta innebär en reduktion av samhällets funktion som uttryck för befolkningens gemensamma strävan och intressen, och som kommer till uttryck i en demokratisk ordning där alla kan göra sin röst gällande. I en demokrati är man medborgare tillsammans med andra och inte en kund i relation till samhällsapparaten.

Det är lätt, om man anlägger ett kort tidsperspektiv, att få uppfattningen att det svenska samhället har utvecklats genom politisk verksamhet uttryckt i opinionsbildning, valsegrar och beslut i riksdag och fullmäktigen. Men så är det ju inte. Snarare är det så att nya idéer, men också konkret verksamhet, har utvecklats inom ramen för det vi ibland kallar den ideella sektorn. Mönstret vid förändring och utveckling av nya funktioner i medborgarnas tjänst har varit att engagerade människor uppmärksammar aspekter de finner angelägna, utvecklar synsätt och börjar arbeta konkret. Så småningom byggs verksamheterna in som en del av samhället i dess helhet, och får en plats som förvaltning eller kommersiell verksamhet. Så har det varit med stora delar av de offentliga åtagandena även om detta glömts bort. Själva samhällsorganisationen som sådan, med sin demokratiska styrning, har också sin grund i tankar om allas lika värde och möjligheter till inflytande. Den kunde så småningom förverkligas, som en allmänt omfattad och praktiserad samhällsordning, efter långa tider av motsättningar men utgick från nya idéer om relationer mellan människor.

Jag vill lyfta fram detta, eftersom jag tror att det är viktigt att se det civila samhället, folkrörelserna, ideella sektorn, småskalig kooperativ verksamhet och annat som styrs av människors personliga engagemang, som en potentiellt kraftfull motor för samhällsförändring. Inom denna del av samhället styrs man inte av positionsförflyttningar inom ett mönster för inflytande och egen nytta, utan av den personliga önskan om något som man uppfattar som angeläget i sig, även om man personligen inte vinner på det.

För egen del tror jag att det kan vara en kraftfull väg till samhällsförändring, i en tid när det visar sig att det faktiskt finns begränsningar för vad människan kan åstadkomma på den här planeten, att arbeta inom ramen för det civila samhället. Där kan människor själva, inte bara tänka och tycka och begära att andra skall agera, utan faktiskt handla utifrån sina egna värderingar och önskemål och inom ramen för samverkan med individer som de har frivilliga relationer till.

Vi har en folkrörelse- och folkbildningstradition i Sverige som har varit mycket kraftfull under tidigare perioder, och jag tror att den kan bli det även framgent. Att alltså utgå från de värderingar och idéer man har och därefter omsätta dessa i praktisk handling, skapar en ny situation som i varje fall lokalt kan vara mycket avvikande från det övriga samhället. Detta innebär att man inte begär av sina politiker att de skall agera, utan man agrar själv inom ramen för sina möjligheter.

I anslutning till min tilltro till samhällsförändring genom arbete inom den ideella sektorn skulle jag vilja framhålla vikten av att vårda tankar och idéer som en särskild uppgift. Detta som ett komplement till att omsätta dem i praktiskt arbete och organisationsbygge.

Det har naturligtvis betydelse huruvida man uppfattar samhället som en maskin att leva i eller ser det som en komplex väv av relationer styrda av människors inre övertygelser om vad som är rätt eller lämpligt.

Vision eller riktning

Med mitt synsätt är det ointressant att skapa visioner om ett önskat framtida tillstånd. Jag har två invändningar mot visionsbyggen. Den ena är att man fokuserar på ett framtida tillstånd som alltid är långt borta och i praktiken omöjligt att uppnå. Det ger ingen större hjälp i styrningen av det aktuella arbetet att ha blicken alltför långt fram, och därmed riskera att missbedöma det man för tillfället håller på med. Rätt tröstlöst är det ju också att i det dagliga arbetet jämföra med det som återstår och inte det man faktiskt gjort.

Min andra invändning är att visionsbyggen oftast utgår från en grundsyn där människan fortfarande står utanför naturen och själv kan bestämma vad hon vill uppnå och därefter genomföra detta. Därmed konserverar visionsbyggandet just det åtminstone jag vill ändra på - den grundläggande synen på tillvaron.

Som alternativ till att bygga visioner ser jag att man anger inriktningen för det man vill göra. Om man anger en riktning så kan man från första steget avgöra om det pekar åt rätt håll eller åt ett felaktigt. Man får ett instrument som kan användas dagligdags och man kan dessbättre aldrig ursäktas ett eventuellt tvivelaktigt handlande, genom att hänvisa till att det trots allt är den framtida visionen som är det viktiga.

Att ange inriktningar har också det goda med sig att man tvingas ta ställning till hur man faktiskt skall uppnå det önskvärda, medan man vid visionsbyggen kan strunta i detta, vilket skapar risk för dagdrömande eller för likgiltighet inför de svårigheter som kan finnas att förverkliga visionen.

Att därför ange önskvärda inriktningar baserade på medvetna ställningstaganden rörande bilden av världen, tror jag därför kan vara ett ändamålsenligt arbetssätt för positiva förändringar.

Förändring utgående från en inre process

Jag tror alltså att en förutsättning för sådana bestående förändringar av våra sätt att leva och försörja oss och som står i samklang med de förutsättningar som människan har på Jorden, är att de föregås av en inre process hos tillräckligt många människor. Denna innefattar en

grundläggande omprövning av synen på världen och på sig själv som människa. Om man så vill en tankerevolution, där det antropocentriska synsättet byts mot ett där människan ses som en del av den större helhet som på ett jämbördigt sätt innefattar hela tillvaron.

Utan en sådan förändring kommer föreslagna åtgärder sannolikt att innebära att vi fortsätter att prata bort tid och samtidigt minskar marginalerna ytterligare. Att vidta förändringar inom ramen för det sätt att tänka som lett fram till dagens situation tror jag i bästa fall kan ge oss mer tid för de större förändringar som krävs, men inte leda till långsiktiga lösningar.

Dessvärre ser jag inte mycket till av den sorts djupare omprövning jag talar för. Jag skulle vilja se humanister med vana vid arbete med existentiella frågor i samverkan med naturvetare och tekniker ge bidrag till sådant angeläget nytänkande. Om sedan ekonomer och andra samhällsvetare hakar på, så kanske det som idag ter sig helt omöjligt faktiskt kan framstå som en besvärlig väg framåt, men möjlig att beträda.

Kanske skulle man som beskrivning av en sådan väg lyfta fram de traditionella klosterlöftena: lydnad, fattigdom och kyskhet.

Vi måste underkasta oss – lyda – de villkor som gäller för människan på Jorden och som inte är förhandlingsbara.

Detta innebär en fattigdom i relation till de enorma förväntningar vi har på att för egen del kunna leva bekväma liv med hög konsumtion.

Att mänskligheten till sitt antal inte kan bli hur stor som helst och att det finns en övre gräns om man multiplicerar antalet människor med den specifika resursförbrukningen är en insikt som bör leda till frivilliga planeringsåtgärder. En slags kyskhet om man så vill.